

SORSKÉRDÉSEK

Történelmi emigrációink helytállása¹

1. Előadásom címét inkább kérdésként, mint állításként kell felfogni. Három történelmi emigrációnk: a Thököly-, Rákóczi- és Kossuth-emigráció vonatkozásában ugyanis épp az lesz vizsgálatunk tárgya, mennyire jellemezte a helytállás, illetve a megalkuvás a szabadságharcok bukása után külföldre bujdosott őseink magatartását.

Az emigráció olyan régi jelenség, mint maga az emberiség. Enyhe túlzással azt is állíthatnánk, hogy már az *első emberpár* is emigráns volt, miután kiűzetett a paradicsomból. Hazánk történetében sem új jelenség az emigráció. Egy-egy testvérháború, pártviszály után a vesztes fél már az Árpád-korban a szomszédos Ausztriában, Cseh- vagy Lengyelországban keresett menedéket. Mivel a helviszályban alulmaradt trónkövetelőnek is meg kellett valamiből idegenben élnie, így került külföldre nemzeti értékeink egy jelentős része. A bécsi Schatzkammerben őrzött honfoglalás kori vezéri kardról például tudjuk, hogy a császár védőszármái alá menekült *Salamon király* édesanyjának ajándékként került előbb Bajorországba, majd onnan az aacheni császári kincstárba. Mivel Aachenből jutott Bécsbe, így tévesen még ma is „Nagy Károly kardja”-ként jelölik ezt a feltehetően még Etelközben készült gyönyörű arany szabályt, a kelet-európai ötvösművészet remekművét.

Az Árpád-kori menekülések azonban még csak szórványos jelenségek voltak. Az első tömeges kivándorlásnak vallási oka volt. 1439-ben a szerémségi magyar husziták az egyházi hatóságok üldözése elől menekültek Moldvába és növelték a Szeret menti csángómagyar falvak – feltehetően részben még a honfoglaláskor ottmaradt – lakosságát. *Mária királyné*, II. Lajos özvegye, egy nappal a mohácsi csatavesztés után hajóra rakatta a budavári kincstár értékeit és azokkal előbb Pozsonyba, majd onnan Bécsbe menekült.

Kimerítő adataink csak a *legutóbbi három évszázad* menekülthullámairól vannak, ezek életében tudunk csak olyan törvényszerűségeket felismerni, amelyek bizonyos fokig korunk magyar politikai emigrációjára is jellemzőek. *Három emigráció* alkotja tanulmányunk tárgyát: a Thököly-, a Rákóczi- és a Kossuth-emigráció. Az ő külföldi sorsukat figyelmen kívül hagyva keresünk választ néhány alapvető kérdésre. Ezek: Van-e visszatérés az emigrációból? Mennyiben kísérő jelensége az emigrációnak a megalkuvás? Elkerülhető-e az önfeladást jelentő beolvadás? Beszélhetünk-e száműzetésben helytállásról? És végül: Van-e hatása a politikai emigrációnak a hazai fejlődésre?

2. Kezdjük vizsgálódásunkat a legrégebbi törökországi magyar emigrációval: *Thököly Imre* kunocainak kis-ázsiai bujdosásával. Őelőttük is sok tízezer magyar lakója volt a szultán birodalmának, csak hogy azok nem menekültek, hanem láncra fűzve mint rabok érkeztek oda. Még Buda visszafoglalása után is kerültek magyar katonák török rabságba, így a XVII. sz. végén és a XVIII. sz. elején egyidejűleg éltek szabad és rab magyarok Törökországban. Mikos Kelemen is találkozott az Aranyzarv-öbölben magyar gátyarabokkal. Olyan esetről is tudunk, amikor a kiváltott magyar rab, lemondva a hazatérés lehetőségéről, önként csatlakozott bujdosó honfitársaihoz. Erről a nem mindennapi emigráns ősről, *Öreg Horváth István*ról később még lesz szó.

Thököly Imre 1697 őszén, a zentai csata után, amikor megszűnt a hazatérés közvetlen lehetősége és a szultán fontosnak tartotta eltávolítani a magyar határ közeléből, Konstantinápolyban telepedett le, közvetlen kíséretével. A Porta arról is gondoskodott, hogy a fejedelmet elszakítsa seregétől és a kuruc csapatok számára Vidin közelében létesített egy 1500 főt befogadó telepet. Erdély száműzött fejedelme előbb a moldvai vajda szerájában, majd az Erdélyi

¹Elhangzott a Lakitelek Népfőiskolán, 1993. június 19-én. (Szerk.)

Házban lakott Konstantinápolyban. Ezt az omladozó épületet azonban kényelmetlennek találta és hamarosan átköltözött a galatai városnegyedbe, ahol saját költségén házat bért.

Az 1699-ben megkötött karlócai békében a török megígérte a lázadó magyarok támogatásának beszüntetését és hogy Thökölyt még távolabbi vidékre, Kis-Ázsiába száműzi. A bujdosó kuruc vezér és felesége, Zrínyi Ilona nikomédiai száműzetése 1701 szeptemberében kezdődött. A számukra kijelölt nikomédiai (ma izmídi) házban mindössze fél évig laktak, 1702 tavaszán a várostól kétórányi járásra lévő Virágok Mezejére költöztek.

Thököly titkára, *Komáromi János* erről ezt írta naplójában: „A nagyvezír öt erszény pénzt parancsolt adatni, mellyel megvetethesse mind magának, mind nekünk a Nikomédiánál beljebb Ázsiában, Bythiniában az tenger végén túl két órányira lévő földet, az Illés próféta hegye alatt, a Virágok Mezején. Azon pénzen vette meg önagysága egy *Bosztandzi Musztafa* agától azt a virág-csilliket, vagy major-házat, melyben most lakunk, az ő szép virággal beborult mezejével, a közel való havasoktól lejövő gyönyörűséges, pisztrángos patakjaival, szép, bő, híves forrásával, sok szép gyümölcsös, árnýékos és minden életre való alkalmatosságával, s azzal a pusztai várral, mely egy helyen a csillik felett van. Ez a virág-csillik az méltóságos Zrínyi Ilona fejedelemasszonynak ezen bujdosásban igen kedves lakóhelye volt.”

Igy írt Komáromi János a száműzetés színhelyéről, sőt még azt is pontosan leírta, hogy kocsin hány óra alatt, milyen irányba és milyen falvak érintésével jutunk el oda. Az ő naplója segítségével találtam meg három évvel ezelőtt a Virágok Mezejét. A részletekről készülő könyvemben fogok beszámolni.

A fejedelemasszony nem sokáig élvezhette az idillikus virág-csilliket, ahonnan szép kilátás nyílt a Márvány-tengerre, hamarosan betegeskedni kezdett és 1703 februárjában elhunyt. Thököly teljesen elhagyva érezte magát felesége halála után és súlyos anyagi gondokkal küzdött. A Rákóczi-szabadságharc kirobbanása után Thököly levelekkel ostromolta mostohafiát, tegye lehetővé hazatérését. Arról álmodott, hogy elfoglalhatja az erdélyi fejedelmi széket. A gyulafehérvári országgyűlés azonban 1704 júliusában Rákóczit választotta fejedelemmé. Thököly erre panaszos levelet írt „fiaurának”, kérve, ne vegye el tőle a fejedelemséget, hiszen „az mi öreg és beteges voltunkhoz képest, elérheti azt holtunk után is”. Rákóczi azonban tisztában volt azzal, hogy nevelőapja éppen öregsége és betegsége miatt már nem alkalmas a fejedelmi tisztség ellátására. Nem a rokonai együttérzés szavára hallgatott, hanem Erdély érdekét tartotta szem előtt, amikor elutasította a Thököly visszahívását sürgető követeléseket. A száműzött, megtört kuruc vezér 1705 augusztusában, egy hónappal a halála előtt üdvözölte mindazokat, akik az igaz ügyért küzdenek, melynek – mint írja – „ennek előtte én is munkása voltam, most pedig Isten ítéletéből mártírja vagyok...” Egy kuruc vers így őrizte meg Thököly emlékét:

*„Nagy úr vala, tudjuk jó Thököly Imre,
Soknak tanácsából illetett főhelyre,
Midőn megrakodtak, állítanak félre,
Idegen országban hűdegült meg vére.”*

Mint tudjuk, Thökölyt nem felesége mellé, a konstantinápolyi jezsuita templomba temették, hanem a *nikomédiai*, izmídi örmény temetőben jelölték ki nyughelyét, onnan szállították haza 1906-ben a holttestét és helyezték örök nyugalomra a *késmárki* evangélikus templomban. Egykori sírja helyét egy márványobeliszk jelölte mindaddig, amíg az egyik nemzetiségi tisztogatás idején fel nem forgatták az izmídi örmény temető sírjait. Az obeliszk összetört talapzatára az izmídi múzeum kertjében bukkantam rá. Érdekes, hogy a múzeum igazgatójának fogalma sem volt arról, hogy milyen magyar vonatkozású emlék rejlik az irányítása alatt álló romkertben.

Mi történt az árván maradt Thököly-emigrációval? A vidáni kuruc katonák nagy része már a Rákóczi-szabadságharc kirobbanása után hazatért és csatlakozott a fejedelmi seregéhez. Komáromi János titkár és a kis-ázsiai virág-csillik személyzete is hazaindult Thököly halála után. Voltak azonban, akik végleg Törökországban maradtak és 12 évvel később, 1717-ben csatlakoztak a Rákóczi-emigrációhoz.

A Thököly emigrációból tehát volt *visszatérés*, de ez csak úgy vált lehetővé, hogy pár évvel a törökországi letelepedésük után kitört a Rákóczi-szabadságharc, amely utat nyitott számukra a hazatéréshez. Elképzelhető, hogy a fiatalabb Thököly emigránsok közül a nagymajtenyi

fegyverletétel után többen ismét kezükbe vették a vadorbotot és visszatértek hontalanságuk korábbi színterére. Az idősebbek többsége azonban maradt, vállalva a megtorlást. Komáromi János, Thököly egykori titkára ezt nem élte meg, 1710-ben meghalt a Rákóczi fejedelemtől kapott Sáros megyei birtokán. Ugyanabban az évben halt meg Thököly diplomatája és bujdosótársa: Szöllősy Zsigmond is, aki vezére halála után Komáromival hazatért és Rákóczi hűségére állt.

A Thököly-emigráció egy népes csoportja azonban – feltehetően a vidini telep felszámolásakor – Kis-Azsiában, mégpedig Kazaklu Fszkele faluban telepedett le és végleg ott is maradt. Erre utal, hogy ezt a helyet még a múlt század második felében is „puszta magyar falunak” hívták és a szomszédos Szerajli faluban még élt egy „Madzsar oglu”, Magyarfi nevű öregember. Az akkor már kihalt magyar falu temetőjéből – állítólag – több sírkövet az onnan 3 és fél órai járásra levő Baktsadzsik örmény helységbe szállítottak és ott (feliratokkal befele fordítva) beépítették egy csorgókútba, cseszmébe. Négy évvel ezelőtt végigjártam ezeket a falvakat, gondosan megvizsgáltam minden csorgókutat, tolmács segítségével öreg muzulmán papoknál is érdeklődtem, de semmi nyomát sem találtam ezeknek a sírköveknek. Őszintén szólva nem is tartom valószínűnek, hogy a szegény bujdosók drága márványkövel jelölték elhalt társaik sírhelyét, realitásabb az a feltevés, hogy kénytelenek voltak beérni egy szerény és az idő vasfogának kevésbé ellenálló kopjafával.

3. A *Rákóczi-emigráció* volt az első magyar politikai emigráció, amely több nemzedéken át fennmaradt idegen földön. A fejedellemmel 1717-ben Törökországba érkezett bujdosók utódai ugyanis több mint 120 éven át kimutathatóak a rodostói anyakönyvekben. Elsősorban a *Kőszeghy*, a *Detrich*, a *Katinkay*, a *Horváth* és a *Győrök* név maradt fenn sokáig Rodostóban. Hogy ez a helytállás és a hűség bizonyítéka lenne, kétem. Sokkal inkább a bécsi udvar hazatéréssel szembeni elzárkózásából fakadó kényszerű magatartás. Azért maradtak emigránsok, mert más választásuk nem volt.

Az első nemzedék sorában is voltak azonban olyanok, akiknél – eltekintve a kényszerhelyzettől, amin nem változtathattak – belső meggyőződésből fakadt a helytállás. Ilyen volt mindenekelőtt a fejedelem hűséges apródja, majd íródeákja, Mikes Kelemen.

Mikest senki sem kényszerítette arra, hogy a biztos jövőt feleselje a hontalansággal, a birtokai jövedelméből fakadó jólétet a nincstelenséggel. Önként, hűségből követte a fejedelmet idegen földre. Az erdélyi országgyűlés 1717-ben mondta ki rá az ítéletet: az örökös száműzetést és javai elkobzását. Édesanyja hiába kérte, hogy Károlyi Sándor felajánlott segítségét igénybe véve, folyamodjék kegyelemért az uralkodóhoz, nem volt hajlandó erre. Pedig akkor már megismerte a hontalanság keserű kenyerét és a reménytelenség lelkiállapotát. Akkor is kitartott az öreg fejedelem mellett, amikor a számára oly kedves Kőszeghy Zsuzsa 1726-ban hátat fordított Törökországnak és Lengyelországba települt. Rákóczi halála után megszűnt a feladat, amelynek életét szentelte. Öt évvel később meghalt Károly császár, akinek nevében kimondták az örökös száműzetést a kunok bujdosókra. Mikes bízva az új uralkodó, Mária Terézia nagyonalúságában, kérvényt nyújtott be. A kamarilla azonban könyörtelemül az aktájára véste: *Ex Turcia nulla redemptio!*

Megalkuvásról a Rákóczi-emigrációban nem beszélhetünk, mert a bécsi udvar merev elzárkózása a hazatérés engedélyezése elől, eleve feleslegessé tett minden hűtlenségi kísérletet. Árulókat azért így is találunk Rodostóban, de nem a magyarok sorában, hanem a fejedelmet körülvevő idegen kalandorok között. Ilyen volt például *Paul Wilhelm Bohn* dán memőktiszt, akit kém megbízással küldött a bécsi udvar 1727-ben Rodostóba. Rákóczi titkára lett és a fejedelem minden fontos leveléről másolatot küldött Bécsbe. Rákóczi 1734-ben Párizsba küldte, ott azonban leleplezték és a Bastille-ba zárták.

Ha árulással nem is vádolható a rodostói kolónia, a történelmi kiszolgáltatottság, a tétlenség és az elszigeteltség rányomta bélyegét az egyre sorvadó közösségre. Ahogy csökkent a hazatérés reménye, úgy sorvadt a magyar telepet összetartó közösségi tudat. Különösen a fejedelem halála után vált megszűltté a rodostói légkör, meglazult a fegyelem, előtérbe került az önzés, a bujdosók egymásnak estek. A bűnbak természetesen a hűség és a becsület mintaképe, Mikes volt, aki a fejedelem csekélyke vagyonát nem volt hajlandó elkótyavetyélni honfitársai között, hanem megőrizte a törvényes örökösnek, Rákóczi Józsefnek. Aztán egyre fogytak és végül már egy szilvafa árnyékában is elfértek. A rodostói bujdosók utódai azonban még sokáig kimutathatóak a helyi plébánia anyakönyveiben.

Hadd hozzam fel példának a Mikes által sokat emlegetett Kőszeghy Zsuzsa testvérbátyjától, Jánostól származó utódok rodostói nyomait. György fiától származó unokája, Gergely viute tovább a család nevét, aki kereskedő volt és diplomata. Magyarul már nem tudott, de hűsége volt magyar származására. Ő hozatta rendbe a rodostói Rákóczi-kutat és annak felíratával is hitet tett magyarsága mellett. Legidősebb lánya, Cecília egy előkelő keresztény arab kereskedőhöz: Naum Saihhoz ment feleségül. Ebből a házasságból született Maria Helena, annak az Aslan konzulnak az édesanyja, aki 1888-ban fogadta a Rodostóba látogató Thaly Kálmánt. A magyar vendéget a konzul 18 éves György fia kalauzolta a városban. Ő már a hetedik nemzedékhez tartozott, a Rákóczi-emigráns Kőszeghy János szépunokája volt. A magyar nyelvtudás után a magyar név is eltűnt, az Aslanokban azonban még élénken élt a magyar származás tudata. Akárcsak Kőszeghy Cecília fiában, dr. Saih bej ezredesben, aki Thaly látogatásakor kegyelettel őrizte Mikes Kelemen pecsétnyomóját, amely Mikes halálakor a Kőszeghyekre maradt. A török ezredes ezt a pecsétnyomót aranykeretbe foglalva, Mikes óraláncán viselte. Ekkor már 150 év eltelt Rákóczi fejedelem halála óta és a bujdosók emlékét még mindig hűséggel őrizték eltörökösödött utódaik.

Itt kell megemlékezni a rodostói magyar kolónia utolsó tagjáról, az előadásom elején már említett Öreg Horváth Istvánról, aki 1799-ben, 121 éves korában halt meg Rodostóban. 1678-ban született, két évvel Rákóczi után, akit 64 évvel túlélte. Miután a fejedelem udvari papja, Luvari Antal kiváltotta a gályarabságból, nem tért haza, hanem letelepedett a bujdosók között, hogy azután valamennyit eltemesse. 65 éves volt, amikor Luvari plébános összeeskette a görög származású Konstanciával, akivel 56 évig éltek együtt. Hét gyermekük közül csak kettőt hagyott meg a pestisjárvány: Máriát és Magdolnát. Utóbbi a magyar Kutassy Istvánhoz ment feleségül. A görög rokonság Ojerosz Stefanosznak, Öreg Istvánnak hívta az aggastyán magyart, akit felesége a Magyarok Kertjébe temetett el, a többi bujdosó mellé. Mivel a Márvány-tenger partján lévő műút építésekor felszámolták a magyar temetőt és a csontokat az örmény temetőben közös sírba temették, így biztosak lehetünk abban, hogy Mikes Kelemen ugyanabba a sírgödörbe került, ahova Horváth István. Mikesnek minden oka megvan arra, hogy hálás legyen Öreg Istvánnak, aki hűséggel őrizte kéziratát, majd 1786-ban – egy Mészáros nevű szolnoki magyarral – hazaküldte. Mészáros Bécsben Görög Demeter laptulajdonosnak adta át az értékes szellemi hagyatékot. A matuzsálemi kort megért Öreg Horváth Istvánnak köszönhetjük, hogy fennmaradtak ránk a fejedelem iródeákjának törökországi levelei. A rodostói örmény temetőt, ahol Mikes és bujdosótársai nyugodtak, 1976-ban, első törökországi utamon – kalandos és izgalmas körülmények között – még megtaláltam, 13 évvel később azonban már lakótelep emelkedett a sírkert helyén.

Érdekes módon a rodostói kurucok idegenbe került utódaiban is tovább élt a hűség szelleme. Erre jó példa Bercsényi Miklós kuruc fővezér László fiának és Tóth András egykori fejedelmi apród Ferenc fiának a sorsa. Bercsényi László franciaországi katonai pályafutásáról sokat publikáltak, kevésbé ismert azonban Tóth Ferenc sorsa.

Ő már Franciaországban született, ahol gyermekfejjel emigrált édesapja egy saját szervezésű huszárezred vezénylő parancsnoka volt. Ferenc is katonai pályára lépett, majd diplomata lett, legnagyobb sikereit azonban mint hadmérnök érte el. Konstantinápolyban újjászervezte a török tüzérséget, megerősítette a Dardanellákat, valamint a Boszporuszt és így elhárította azt a veszélyt, amit a fekete-tengeri orosz flotta jelentett Izstambulra.

A Boszporuszt védő egyik erődítményt – tervezőjéről – ma is „madszar kaleszi”-nek, magyar várnak hívják. Tóth Ferenc a francia forradalom idején szülőföldjéről Svájcba menekült. Így lett hontalan a bujdosó fia. Haza kívánt térni ősei földjére és ennek érdekében kegyelmi kérvénnyel fordult I. Ferenc császárhoz. Ennek első mondata így hangzott: „Felség, mielőtt abban a reményben ringathatnám magam, hogy életemet *hazámban*, Magyarországon fejezhetem be, és elnyerhetem azt a jogot, hogy itt Császárn Felséged uralma alatt élhetek, atyámnak, Tóth Andrásnak, aki ifjúkorában, követve Rákóczi fejedelmet, a számzárított sorába felvétetett, kegyelmet kell kérnem...”

A Franciaországban született *Tóth Ferenc* tehát hazájának tekintette Magyarországot. A császár jóváhagyta kérését és 1793-ban – visszanyerve apja elvesztett magyar nemességét – hazatérhetett ősei földjére. A Vas megyei – ma burgenlandi – Tarcsafürdőn telepedett le, ott halt meg fél évvel később és ma is ott nyugszik. A kuruc emigráns Tóth András tábornok idegen földben pihen, a bujdosó fiát azonban hazahozta a hűség szelleme.

4. Számunkra a *Kossuth-emigráció* sorsa szolgáltatja a legtöbb tanulságot. A turini remete hosszú élete végén keserűséggel állapította meg: „A magyar emigráció sem nem pótolódott, sem ki nem halt, sem elvei nem jutottak érvényre, hanem elmállott, elpárolgott, mint a kámfor, nyomtalanul...” Érdemes röviden megvizsgálni a Kossuth-emigráció felbomlásának ezt az alig két évtizedes folyamatát.

A világosi fegyverletétel után a menekültek többsége Orsovánál hagyta el az országot. Ennek két útja volt: csónakon át a Dunán Szerbiába, vagy a török fennhatóság alatt álló román földre, amelynek határát Orsova közelében egy patak jelölte. Az utóbbi biztonságosabb útnak látszott. Kossuth Lajos – kétnapi orsovai tartózkodás után – hintóba ült és szürkületkor elindult a soha véget nem érő hontalanság felé. A határpatak közelében tartózkodó menekültek felismerték a hintó utasát és a nép megindult vezére után. Amikor a patak hídján átdübörgött a kocsí, egy korszak zárult le Kossuth Lajos és a magyar nép életében.

A Kossuth-emigráció első állomása ugyanaz a Vidin volt, ahol 150 évvel korábban a szultán Thököly kuruc seregének a szálláshelyét kijelölte. Fiala János honvéd ezredes így emlékezett vissza emlékiratában az első napok hangulatára:

„Szomorú látvány volt nézni a lerongyolódott, kiéhezett szabadsághősöket. Némelyiket a láz kínozza. Maguk elé hámultak és néztek a semmibe. Teljes közöny lett úrrá rajtuk.”

A vidini magyar táborban kezdetben mintegy háromezer katona és ezer polgári személy volt. A komáromi vár kapitulációjának a híre demoralizálóan hatott a különben is elkeseredett menekültekre. Így Hauslab császári tábornoknak könnyű dolga volt, amikor azzal a feladattal érkezett Vidinbe, hogy a büntetlenség ígéréssel hazacsábítsa a tábor lakóit. A menekültek nagy része – a rendelkezésükre bocsátott hajókon – hazaindult, mintegy félezeren maradtak csak Kossuth mellett. Még a tél beállta előtt átszállították őket Vidinből a természet által jobban védett Sumlára. Az 1850. január 26-án ott készült felmérésben 492 személy szerepel, közülük 180 tiszt, 260 közlegény, 44 asszony és 8 gyermek. Ez a szám nem foglalta magában a lengyel és az olasz légio tagjait. További csökkenést jelentett a menekültek létszámában 1850 február közepén a mohamedán hitre áttért katonák: 3 tábornok, 63 tiszt és 172 közlegény elszakadása Kossuthéktól. Közülük 216 volt magyar, 15 olasz és 7 lengyel. Csoportjukat Sumlából a szíriai Aleppóba irányították. Közülük többen magas katonai rangot értek el: Guyon tábornok, Kurd pasa a damaszkuszi, Kohlaman ezredes, Ferik Fejzi pasa pedig a szmirnai helyőrség parancsnoka lett. Kmetty tábornok Kurszid pasa néven vett részt a krími háborúban. Guyon a krími háborúban már az ázsiai török hadsereg főparancsnoka volt, hamarosan azonban udvari intrikák áldozata lett, 1856-ban, 44 éves korában megmérgezték. Az isztambuli angol katonai temetőben lévő sírján a következő felirat olvasható: „Itt nyugszik gróf Guyon Richárd török főtábornok, Franklon ivadéka, Angolhon születő, Magyarhon vitéze.”

Vajon igazságos volt-e a „renegát” bélyeg, amit az áttértek homlokára ütöttek emigráns honfitársaik? Ők nem vallási, hanem politikai menekültek voltak, így csak politikai elveik feladásával követhettek volna el álnulást. Ennek ellenkezője történt: azért tértek át színlag a mohamedán hitre, hogy harcolhassanak elveikért és hazájukért az Oroszország elleni háborúban. Őket tehát nem sorolhatjuk a megalkuvó emigránsok közé.

Meg kell emlékeznünk viszont egy különösen harcos emigránsról: Bárdy őrmesterről, akinek keresztnévét sajnos nem jegyezte föl a krónikás. Ez a Bárdy híresen nagy erejű ember volt, aki az emigráció első hónapjaiban azzal csillapította elkeseredését, hogy Konstantinápolyban minden úrfába kerülő oroszt és osztrákot megvert. Állandó botrányai miatt csak egyetlen isztambuli magyar tartotta vele a kapcsolatot: báró Orbán Balázs. Tőle tudta meg Bárdy, hogy a császári udvar – egy Jasmagy nevű mérnök vezetésével – fegyveres horvát merénylőket küldött Sumlára. Az őrmester azonnal Kossuthhoz sietett és tájékoztatta a fenyegető veszélyről. A sumlai pasa le akarta tartóztatni a horvát martalócokat, az osztrák konzul azonban – mint békés disznókereskedőket – védelmébe vette őket. Az állig felfegyverzett haramiák Kossuth házával szemben szálltak meg és fenyegető magatartásukkal igyekeztek menekülésre késztetni az emigráns vezetőket. Útközben ugyanis – diplomáciai bonyodalmak kockázata nélkül – állíthattak volna csapdát nekik.

Ezekben a tervekben fontos szerepet kapott *Dembinszky Tiudar* őrnagy felesége, aki már a vidini táborban Kossuth közvetlen környezetéhez tartozott. *Fiala János* ezredes így emlékezik vissza naplójában erre a kapcsolatra: „Kossuth társaságában volt D. grófnő is. Hogy ezen

szamaritánus asszonynak mennyire sikerült őt felvidítani, nem tudhattam meg soha, csak annyit tudok, hogy midőn Kossuth felesége megérkezett, D. grófnő hirtelen Konstantinápolyba utazott."

A horvát haramiák vezére, Jasmagy ismerte Dembinszkyné bizalmas viszonyát Kossuthal és arra számított, hogy a grófnő rá tudja venni a kormányzót a menekülésre. Feltételezhető, hogy az asszony megrémült, amikor az orgyilkosok megjelentek Sumlán és hogy ne kelljen teljesíteni Jasmagynak tett ígéretét, beteget jelentett. Tény, hogy három évvel később, amikor Dembinszkyné hamis útlevelemmel Pestre utazott, a bécsi titkosrendőrség főnöke mentette meg a letartóztatástól, igazolva, hogy Sumlán kitűnő szolgálatokat tett az osztrák ügynököknek.

A kormányzó környezetéhez tartozó tiszteket hántotta, hogy Dembinszkyné miatt botrányos hírek keringtek Kossuthról. Még az olyan előkelő gondolkodású emigráns vezetők sem tartották ártalmatlannak ezt a kapcsolatot, mint Mészáros Lázár. 1850 januárjában, egy háromtagú tiszti küldöttség kereste fel Kossuthot és kérte, hogy a legújabb kártyabotrányai miatt távolítsa el Sumláról Dembinszky Tivadart. László Károly – a kormányzó titkára – ezt írja erről naplójában: „Dembinszky Tivadar, e mindent eladni kész, jellemtelen egyén volt az, akinck deli természetű, ifjú, szép, bájos neje Vidin óta mélyen tisztelt kormányzó úr homlokáról a fájdalom és a bú komoly ráncait lesimogatta, s a hontalanság keserű poharát kissé édesítgette..."

Kossuth a tisztek kérésére beleegyezett abba, hogy Dembinszkyt a lengyel légióhoz, feleségét pedig Konstantinápolyba küldjék. László Károly ekkor ezt jegyezte fel naplójába: „Szeretve tisztelt, sőt imádott kis-istenétől szegény honunknak eltávozott azon veszélyes szíren, ki ingerlő bájaival és csábjaival Magyarhonban nyomor között bujkáló nejét s állása fontosságát vele szinte feledteté..."

Dembinszky Tivadar nejevel elsőik között hajózott át Amerikába, ahol jötevői pénzén pipaüzletet nyitott a Broadway-n, ami hamarosan csődbe jutott. Dembinszkyné korán megozgyúlt és második férje, az ugyancsak Kossuth-emigráns *Rombauer Tivadar* mellett, magas kort élt meg. Mint az amerikai St. Louis város tekintélyes matrónája halt meg az 1920-as évek elején.

A Kossuth körüli spiclik közül a legismertebb személyiség *Egressy Gábor* színész volt, aki a vidini táborban elsőként jelentkezett besúgásra Jasmagnál és ettől kezdve mindenütt Kossuth ellen lázított. Bár távollétében, mint volt kormánybiztos halálra ítélték, már 1850 szeptemberében hazatért, ahol – az emigrációban kifejtett áruló tevékenységéért – amnesztiában részesült és a színpadra is visszatérhetett.

Bach belügyminiszter a szabadságharc elfojtását követő évben százezer forintot fordított az egész kontinenst behálózó ügynökhálózatra, ahonnan négyezer jelentést kapott. A nyugat-európai magyar emigráns hírekről Párizsból Csernátoni Lajos, Londonból Varga István, Brüsszelből pedig Bangya János őrnagy tájékoztatta Bécsset. Az is kiderült, hogy 1852-ben a Magyarországra utazó Dembinszkynének Bangya szerzett hamis útlevelet és ő értesítette a pesti rendőrséget érkezéséről. Aki persze nem tudhatta, hogy Dembinszkyné személyében egy „kollégánót" árul el, akit a bécsi titkosrendőrség főnökének utasítására sietve kiengedtek a pesti börtönből.

A Kossuth emigráció árulói – akárcsak az elmúlt évtizedekben a 3/3-as ügynökök – nem gondoltak arra, hogy idővel minden titkos levéltár ajtaja megnyílik, leleplezve az utókor előtt a gyászmagyarokat.

Ez természetesen csak egy vékony réteg volt, az emigránsok túlnyomó többsége, ha nem is ragaszkodott mereven '48-as elveihez, nem vált árulóvá. Az viszont tény, hogy Kossuth kivételével, idővel a szabadságharc szinte minden emigrációba kényszerült vezetője megtalálta a hazavezető utat: Andrássy Gyulából miniszterelnök, majd külügyminiszter, Klapka tábornokból és Pulszky Ferencből képviselő lett, sőt a kiegyezés után Perczel Mór és Türr István tábornok is a kormány szolgálatába állt. Szemere Bertalan '48-as miniszterelnök is hazatért, igaz, elborult elmével.

Alig találunk olyan '48-as politikai vezetőt, aki emigrációban halt meg, mint Mészáros Lázár hadügyminiszter, az író Jósika Miklós, vagy Kossuth leghűségesebb társa, Illász Dániel ezredes. Itt kell még megemlítenem az 1851-es összeesküvés egyik főszereplőjének, Rózsafy Mátyásnak a nevét, aki New Yorkban őrizte a lángot és akkor is fanatikusan kitartott Kossuth eszméi mellett, amikor már minden emigráns barátja hazatért. Mint az amerikai polgárháború

kiemelkedő katonája a nemzeti hősök arlingtoni temetőjében nyugszik. Sírjáról hiányzik egy mondat: Itt nyugszik az az amerikai magyar, aki sohasem engedett a '48-ból.

A komáromi kapituláns Újházy László kormánybiztos bár végig Kossuth barátja maradt, a kiegyezés után őt is megingatta a hazatérés lehetősége. Távollétében jelölte magát a buda-pesti helyhatósági választásokon, de azon csúfos vereséget szenvedett. A kudarc annyira le-
többség azonban a kiegyezés után, amnesztiával tért haza, két évtizedes száműzetés után. Még a kormányzó fia, Kossuth Ferenc is hazatért és a Függetlenségi Párt elnöke lett. Nem cáfolható tehát Kossuth Lajosnak az a keserű megállapítása, hogy „az emigráció elmállott, elpárolgott, mint a kámfor, nyomtalanul...”

A Kossuth-emigráció túlnyomó többsége tehát a bizonyos engedménnyel elkerülhetetlenül együtt járó hazatérést választotta. Voltak, akik már 1867 előtt kegyelmet kértek az uralkodótól, a többség azonban a kiegyezés után, amnesztiával tért haza, két évtizedes száműzetés után. Még a kormányzó fia, Kossuth Ferenc is hazatért és a Függetlenségi Párt elnöke lett. Nem cáfolható tehát Kossuth Lajosnak az a keserű megállapítása, hogy „az emigráció elmállott, elpárolgott, mint a kámfor, nyomtalanul...”

5. Nem volt még szó az emigrációnak az otthonra gyakorolt befolyásáról, amely mindhárom vizsgált korszakban kimutatható, de kétségtelenül 1849 után volt a legélelmebb. Mindkét bujdósó kuruc fejedelem az osztrák–török ellentétek kiéleződésére építette a hazatérés reményét és Franciaországot is igyekeztek Bécs-ellenes politikára hangolni. A párizsi udvar évtizedeken át ápolta a reményt a törökországi magyar bujdósók vezetőiben, de XIV. Lajos ugyanúgy nem gondolt komolyan Thököly támogatására, mint XV. Lajos Rákóczi megsegítésére. A hazai ellenállás tudott ezekről a titkos diplomáciai kapcsolatokról és épített azokra. Kossuth sohasem mondott le a felszabadító háború tervéről. Bár elképzelései nem valósultak meg, mégsem minősíthetjük külföldi diplomáciai tevékenységét teljesen eredménytelennek. A francia és az olasz segítség terve, amelyre a kormányzó épített, abban a korban egyáltalán nem volt irreális. Az is tény, hogy Kossuthék tartották ébren a magyar kérdést a nyugati sajtóban és ennek közvetlen hatása volt az események alakulására. 1859-ben, a francia–osztrák háború idején Kossuth arra igyekezett rábírni a franciákat, hogy fogadják el szövetségesnek a magyarságot, hogy a háború közös céljának tekintsék az olasz és a magyar kérdés megoldását, valamint hogy Fiume felől sereggel jöjjenek Magyarországra. III. Napóleon a fiumei betörést az angolok semlegességétől tette függővé. Kossuth ekkor propaganda-hadjáratot indított Angliában a Derby-kormány ellen, amelynek helyére a semlegesség elvét váltó Palmerston-kormány lépett. Az emigráció reményeit lerombolta az ellenségek idő előtti kibékülése. Mégsem volt mindez hiábavaló. Kossuth élénk francia kapcsolatainól ugyanis a bécsi udvar is tudott és ez befolyással volt az 1860-as októberi diploma kiadására, amely az első lépés volt a magyarság alkotmányos jogainak elismerése felé. Ugyanígy az 1866-ig fennállt olaszországi magyar légió és a felkelés veszélye is feltétlenül hatással volt a kiegyezés létrejöttére. Nagyon is indokolt annak feltételezése, hogy a kiegyezés a königrázi csatavesztés hatására sem következett volna be, ha az emigráció által felidézett veszély árnyéka nem lebegett volna a bécsi udvar felett.

A három történelmi emigráció sorsának tanulságait végiggondolva az a meggyőződésem, hogy az emigráció olyan természetellenes állapot, amelyből az egyén ösztönösen kiutat keres. Ez két irányba történhet: egyrészt hazafelé, ha annak lehetősége biztosítva van (lásd Kossuth-emigráció), másrészt az idegen környezetbe való beolvadás útján (mint a rodostói bujdósók utódai). Az első út csak a menekülést motiváló politikai elvek feladása, vagy jobb esetben módosítása árán járható, míg a második megoldás a nemzeti identitás feladását jelenti. Mivel a kísértés egyik, vagy a másik irányból mindig nagy volt, nem ítéltük el azokat az emigráns öcsinket, akik engedtek a csábításnak. Megvetésünkre csak az árulók, besúgók, rendőrspiclik szolgáltak rá, évszázadok távlatából is.

Mivel a helytállás útja mindig nagyon keskeny volt, nagyrabecsülésünkre és tiszteletünkre méltóak azon kevesek, akik – mint Mikes, Ilász, vagy Rózsa – holtukig kitartottak ezen a nelen, göröngyös ösvényen.

Kossuth keserűsége csak részben volt indokolt. A '49-es emigráció ugyanis csupán mint az emberek közössége oszlott fel, tűnt el, de mint szellemi forrás fennmaradt, akárcsak a Thököly- vagy a Rákóczi-emigráció, és ma is hat a magyarságra. Az elvesztett szabadságharcok ugyanis emigrációik közvetítésével táplálják a nemzet öntudatát és a későbbi szabadságharcok szellemét. Így tehát hosszú távon nincs bukott szabadságharc, de nincs bukott történelmi emigráció sem.

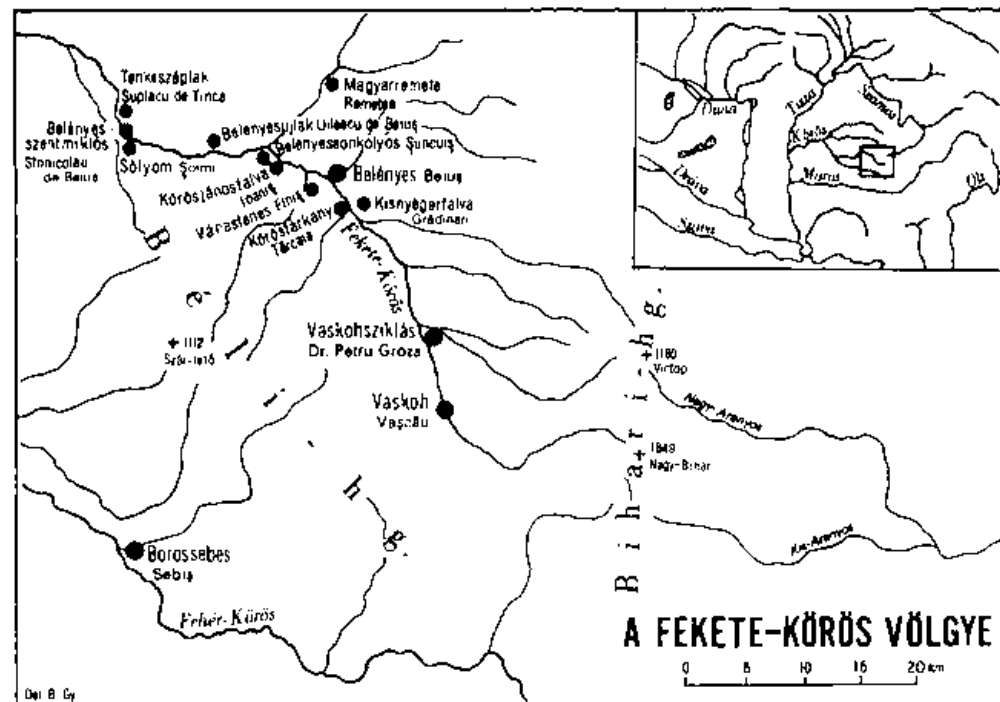
6. Befejezésül engedjék meg, hogy röviden kitérjek az '56-os politikai emigráció helytállásának kérdésére. A hazai kommunista rendszerrel való szembenállást vállaló politikai menekültek kezdetben népes, később megfogyatkozott tábora a történelmi vízválasztót jelentő dátum idején, 1989. június 16-án már olyan kis létszámú volt, hogy elért volna annak a bizonyos – Mikes által emlegetett – rodostói szilvafának az árnyékában. Politikai jelentőségét és befolyását azonban így sem szabad lebecsülni. Ez volt ugyanis az a csoport, amely a kádári szírihangok idején is leleplezte az ötödik hadoszlop kiépítésén fáradozó Magyarok Világszövetségét, támadta azokat a megalkuvó emigránsokat, akik a Kádár rendszer elismerését követelték, amely következetesen tájékoztatta a nyugati sajtót és kormányokat a hazai jogtörésekről, amely nem feledkezett meg egy pillanatra sem az elszakított területeken élő testvéreinkről és végig hű maradt 1956 eszméihez.

Ennek az '56-os politikai emigrációnak az Úr Isten megadta azt az elégtételt, hogy amiért egy életen át küzdött, az megvalósult: hazája független, szabad ország lett. És ennél nagyobb ajándékot még egyetlen emigráció sem kapott a sorsától.

Juhász László

A Fekete-Körös-völgyi magyarság mártírjai

A Fekete-Körös felső szakasza mentén, Belényes körzetében helyezkedik el egy pár, valamikor tiszta magyar, ma pedig, Köröstárkány kivételével, kevert nemzetiségű település. Ezek a Fekete-Körös folyását követve: az ártérre épült Kisnyégerfalva/Grădinari (1422). (A helységnevek levéltári anyagban először megemlítt évszáma.) A Béli-hegység északi lejtőin és a Fekete-Körös ún. városi teraszán Köröstárkány/Tărcăia (1332), Várasfenes/Piniș (1552), Körösánosfalva/Ioaniș (1422) és Belényessonkolyos/Suncuiș (1442). A Körös északi ágának két oldalán, Belényesújlak/Lilacu de Beiuș (1332) és a part városi teraszára épült Gyanta/Ginta (1213), Belényes/Beiuș (1291) a Körös északi lejtőjén és városi teraszán, részben domboldalon fekszik. Magyarremete/Remetea (1422). Belényestől északra kb. 8 km távolságra elszigetelten, a Királyerdő déli dombvidékén, a Biharossai/Roșia és a Mézgedi/Meziad patakok összefolyásánál épült.

A Fekete-Körös völgyének lakossága ma többségében román. A legkorábbi oklevelek szerint a románság a XIII. század végén (1291) jelenik meg a Fekete-Körös völgyében. Arányukat, illetve annak változását – 1915-ig Györffy István adataira támaszkodva – az alábbi táblázatban foglalom össze:

A román lakosság aránya, %

Helység	Az összeírás éve								
	1704 előtt	1715	1720	1728	1770 ¹	1828	1910 1915	1977 népszámlálás	1992
Belényes	–	4	13	42	30	..	47,5	87,6	87,9
Rőzbánya	–	2	–	..	75	..	80	95,9	99,4
Köröstárkány	–	–	–	–	–	–	–	1,8	2,1
Vaskoh	–	..	–	..	..	100	67	97,8	98,1
Kisnyégerfalva	–	..	25 ³	..	50	37	44	46,9	42,5
Várasfenes	22,5	..	..	..	34	19	38	39,4	40,8
Körösjánosfalva	–	–	–	–	30 ⁴	52	34,5	58,6	67,6
Belényessonkolyos	4	..	20	52,5	39	52,5	39	60,8	56,0
Belényesújlak	–	–	12,5	..	27	34	28	33,4	36,1
Magyararmete	39 ⁵	..	30	..	26	25	33	81,4	82,3
Felsősóllymos	–	már a nagy többség				100	..	100	100
Alsósóllymos	–	..	100	..	..	..	..	100	100
Tenkeszéplak	–	..	37	..	92	92	90	96,7	95,0
Gyanta	–	–	20	..	34	26	22	9,2	11,3

¹Ekkor kezdődnek a betelepítések.

²Már jelentékeny számban vannak jelen.

³1720 elején még tiszta magyar település.

⁴1770-ben tűnnek fel.

⁵1422-ben még tiszta magyar, de a többi helységhez viszonyítva előbb kezdenek betelepülni.

Megjegyzés: – a „–” jel = nincsenek jelen; .. adathiány

Az adatokból kitűnik, hogy a románság a XVIII. század elején kezdett betelepülni a Fekete-Körös völgyébe, majd növekvő arányban folyamatosan települtek napjainkig. A valamikor teljesen magyarlakta vidék annyira elrománosodott, hogy ma a szigeteken élő magyar településeket egytől egyig román helységek fonják körül.

Az elrománosodási folyamat elemzése, az okok megvilágítása nem célja ennek az írásnak. A tatárjárás, a pestis- és kolerajárványok pusztításai után, a váradi püspökök kezdték betelepíteni a lakatlanná vált vidéket a románsággal. A veszélyek elmúltával azonban leszívárogtak az addig a hegyekben meghúzódók maguktól is. A török elől a Balkánról jönnek tömegesen és települnek le a Körös völgyébe és a Belényesi-medence peremén, a teljesen vagy részben kipusztult falvakba. Még később hozzájárult ehhez a folyamathoz az elkatolizálódott családok (római katolikusból görög katolikussá vált) és a tatár- és a törökdúlások következtében „szórványokká” vált magyarság beolvadása is (Felsősóllymos, Alsósóllymos, Tenkeszéplak, Sóllyom, Belényesszentmiklós stb.)

*

Az első és a második világháború közötti időszakban a nemzetiségi gyűlölködés is pusztította a vidék magyarságát. A fekete-Körös-völgyi magyarság siratóhelyei: Kisnyégerfalva, Köröstárkány, Gyanta és Magyararmete. De siratóhelye Kishalmagy (Hálmágyel) is – Arad megye, ahol Magyararmetéről elhurcoltakkal végeztek, valamint Belényesújlak, ahol 14 honvédet orvul meggyilkoltak. Siratóhely még a Fekete-Körös jobb partján épült (Borossebes /Sebis) – Arad megye, ahol 1919 nagypéntekén kétszázötven egybetértelt hadifoglyot mészároltak le. Névtelenül, az elvakult fajgyűlölet áldozataiként kerültek a tömegsírba.

Úgy az első, mint a második világháború utáni vérfürdőket az arc nélküli sugalmazók, tervezők és végrehajtók rendezték. A következőkben néhány településről közöljük az áldozatok névsorát.

Köröstárkány. 1919. április 19-én a mészárlás martaléka lett nyolcvanhét, húsz és nyolcvanhárom év közötti ártatlan ember, akikből 15 nő és 72 férfi. Oláh Erzsébet 49 éves asszonyt

élve remették el, özv. Izsák Mihály 62 éves férfinak előbb kezét-lábát megcsonkították, majd csak aztán végezték ki. Mártír halottaik: G. Antal Péter (60 éves), G. Antal Péter (44), Antal Katalin (40), özv. Antal János (45), Antal Ferenc (48), Antal Ferenc (43), K. Antal Mihály (59), özv. Antal István (39), P. Antal László (40), Antal Mihály (60), özv. Benedek Mária (80), P. Benedek János (43), P. Benedek Péter (47), B. Benedek Ferenc (42), Benedek Mihály (75), Benedek Ferenc (46), P. Benedek Mihály (53), özv. Balla Ferenc (80), ifj. Balla Ferenc (28), Benedek Mihály (68), Benedek Mária (39), Puttya Bunta János (49), Csapó Juliánna (22), Erdei Ferenc (58), ifj. Erdei Ferenc (24), Erdei Mihály (53), Erdei Ferenc (59), Erdei Zsuzsánna (63), M. Erdei Ferenc (64), G. (bíró) Fenesi Ferenc (47), Istók Gábor Ferenc (63), M. Gábor Péter (46), Gyulai Péter (48), Gyulai Ferenc (48), Gyulai Katalin (50), Gyulai István (38), Gyula László (37), Gyulai Gábor (63), Gyulai Péter (35), Gyulai Ferenc (48), B. Gyulai Ferenc (42), Halász Péter (58), ifj. Halász Péter (?), Halász Sámuel (62), B. Halász Katalin (55), Illés Péter (79), id. Illés Péter (83), özv. Izsák Mihály (56), Kovács Péter (44), Kovács Péter (32), özv. Kovács Mihály (61), id. Lőrincz János (73), Gy. Mikló Ferenc (64), T. Mikló József (38), F. Mikló Sándor (45), özv. Mikló Ferenc (60), Miklós Katalin (26), Miklós Katalin (26), Mikló Katalin (20), G. Mikló Mihály (49), Mikló Zsuzsánna (60), Dödö Mikló Mihály (60), Mikló Juliánna (50), H. Mikló Ferenc (43), Mikló István (44), Nagy Mihály (65), Oláh Ferenc (68), ifj. Oláh Ferenc (38), Oláh Ferenc (43), Oláh József (32), Oláh Erzsébet (49), Oláh Ferenc (54), Oláh Ferenc (23), Papp Sándor (24)), Papp Mihály (41), Sebestyén Juliánna (67), Stozinger Sándor (47), Szatmári Mihály (64), Szatmári Erzsébet (24), Szatmári Erzsébet (53), Szatmári János (71), Szatmári János (60), Cs. Szatmári Péter (64), Szatmári Sándor (51), ifj. Szatmári Ferenc (19), M. Szatmári János (64), Zsupon Gábor (46), Kali Zsupon János (65).

Kőröstárkány vértanúit előbb a ref. templom közelében tömegsírba, majd pár hét múlva (még fel lehetett őket ismerni) a temetőben, egyéni sírokba hantolták el. Sírköveiket egy 1935-ben kiadott parancs értelmében vagy meg kellett semmisíteni, vagy le kellett róluk kaparni az elhalálozás dátumát: 1919. április 19.

Megemlékezni sem itt, sem a többi síratóhelyen, 1990-ig nem volt szabad, de ma sem ajánlatos. Még az emlékezet nyomait is el kellett tüntetni! „Szemünket le kell törölni, ne lássák, hogy sírunk.../Könnyünk már csak befelé folyik” – szavalta 1992-ben Magyarremetén Szöllősi Illdikó, Fenesi János Fohász című verséből.

A hatóságok minden igyekezete ellenére is, néhány sírkő felirata épségben maradt, mert vagy nem voltak szem előtt, vagy mert idejében lemeszelték:

1919. ápr. 19.

Itt nyugszik az Úrban meghaldogult
M. GÁBOR PÉTER
kihűlt portészeit.
Gyilkos kezek tették életem e sírba
39 éves fiatal koromba.
Nagy bánatot hagytam özvegyem szívében.
Három árva maradt fölnevelésre.

E régi sírhantok fedik
őreg SZATMÁRI SÁNDOR
élt 51 évet, megh. 1919. ápr. 19.
ifjú SZATMÁRI FERENCZ
élt 19 évet, megh. 1919. ápr. 19.

SZATMÁRI ERZSÉBET
volt nevem míg éltem,
24 éves koromban gyilkos kezek által
a sírba tétettem.
A gyilkosok ügyét bízom az Istenre
adja meg jutalmát, ahogy érdemelte.
Élt 24 évet, megh. 1919. ápr. 19.
(Fakuc Szatmári Ferencné sírköve)

Kisnyégerfalva. Kisnyégerfalván a vérengzést szintén 1919. április 19-én, húsvét nagyszombatján hajtották végre: tizenhét ártatlan 22 és 76 év közötti férfi esett áldozatul a gyilkosoknak. Mártír halottaik: Özv. Bunta Gáspár (76 éves), Bunta János (38), Benedek Mihály (33), Csapó János (34), id. C. Csapó Péter (60), Egyed Mihály (56), Özv. Gyulai István (46), Hincz Mihály (43), Izsák Mihály (50), Kovács Mihály (39), Mikló László (56), Sebestyén János (44), P. Szatmári Mihály (54), ifj. Szatmári Ferenc (22), Szatmári István (43). Ők ma is a falu végén ástott tömegsírban nyugszanak. Egy fűzfa jelöli sírjukat.

Amint a tárkányi sírköveket, de legalább a rajtuk lévő emlékeztető feliratokat igyekeztek eltüntetni, ugyanúgy próbálták ezt a fűzfát is megsemmisíteni; fel akarták gyújtani, de nem sikerült: az élő fa nem ég. A részben megszenesedett törzsével emlékeztet az alatta nyugvók vértanúságára, s az igyekezetre, amellyel szereinének bennünket, valamint szörnyű tetteik nyomát eltüntetni, az emlékezetből kimosni.

*

1944-ben, a magyar alakulatok visszavonulása után, szintén tervszerűen oltották ki ártatlan magyar emberek életét. Legyilkolták a férfiakat, nőket gyermekeket, ha sikerült, az egész családot. Szeptember 23-án Magyarremetén, valamint a Magyarremetéről elhurcoltakat Kishalmágyon (Hilhmágel), Arad megye, és szeptember 24-én Gyantán (Ginta) történt vérontás.

Gyanta. Szeptember 23-án ablakból lőttek egy román katonára. Ez szolgált ürügyül arra, hogy másnap, a község három, egymástól távol eső részén 45, házról házra járva összeszedett, vértanúhalálra szánt embert, kicsit és nagyot, férfit és nőt gyilkoljanak meg. Kiirtották Vekerdi József, Togyinka Lajos, Boros A. Mihály, Ambrus István, Halász Ferenc és Szabó Károly családját. Így került hóhérkézre a 11 éves Vekerdi László, a 13 éves Togyinka Ferenc, a 2 éves Boros Antók Juliánna és a 13 éves Szabó István.

Ők mit véthettek? Csak az volt a bűnük, hogy református magyar emberek voltak? Igen, ez bűn volt akkor és ott, és bűnnek számít a mai napig. Mártíraik: Boros A. Zsuzsánna, Antók Mihályné (21 éves), Antók Juliánna (2), Ambrus István (50), Német Zsuzsánna, Ambrus István-né (46), Ambrus Gyula (16), Ábrahám Lajos (55), Ábrahám Péter (36), Lugosi Erzsébet, Özv. Biró Lajosné (64), Biró I. Lajos (66), Biró Erzsébet (28), Boros A. Mihály (40), Boros A. Erzsébet, Boros Lajos (56), Boros János (56), Boros B. Károly (65), Boros Sz. Imre (64), Boros R. Péter, Boros Cs. János (21), Boros Péter (23), Fenesi D. Károly (60), Halász Ferenc, Halász Ferencné, Kovács Erzsébet, Biró Zsuzsánna, Biró Ferenc (19 éves), Nagy Zsuzsánna, Boros A. Mihályné, Boros A. Erzsébet, Boros K. Lajos (56), Kőteles Ilona, Togyinka Lajos (42), Togyinka Lajosné (38), Togyinka Lajos (17), Togyinka Ferenc (13), Kőteles S. István (71), Kőteles P. Mihály (20), Luczikó Mihály, ifj. Szabó Károly (21), Szabó Károly (49), Szabó István (13), Szolga Sándor (40), Vekerdi József (53), Fekete Margit, Vekerdi Józsefné (50), Vekerdi Ilona (19), Vekerdi László (11).

A református halottak anyakönyvébe a következők vannak bejegyezve: „Az 1944. év folyamán Gyantán meghalt 32 férfi és 26 nő, összesen 58 személy, kik közül 41 személy a szeptember 24-i, s a bevonuló román 6. és 11. hegyivadász zászlóaljok által elkövetett vérengzés áldozatai. Ezek, bárha nem mindnyájan reformátusok voltak, mint a többiek, szintén egyházi szertartás nélkül temették közös sírba, feljegyeztettek ezen anyakönyvbe. A szeptember 24. előtt meghaltak (6 férfi és 8 nő) adatait nem írhattam be. Ezen anyakönyv szeptember 24-én kezdődik, a gyantai vész napján, jelképen a romjaiból újjáéledő szentegyháznak.”

A közös sírban nyugszik két hősi halált halt honvéd is.

Magyarremete. Nem menekülhetett meg a tömeges emberirtás elől a havasok tövében fekvő, a Biharossai és Mézgedi patakok által körülölelt Magyarremete sem. A temetőbe ástott tömegsírban nyugszik az a harminchét mártír, akik 1944. szeptember 23-án váltak a gyilkosok martalékává. Valamennyi helybéli magyart azonban nem sikerült kiirtaniuk. A vérfürdő részben az odaérkezett szovjet katonák akadályozták, részben pedig az a kínos helyzet, hogy a mészárlást végzők között ismerős, szomszéd falubeli és jobb érzésű ember is volt. Ők figyelemztették a magyar lakosság egy részét, hogy bújjanak el, meneküljenek.

Az „etnikai tisztogatás” céljából házról házra járva összeszedett embereket a falu alsó végén gyűjtötték össze, ahol gépfegyverrel kivégezték őket. Több sortűzet adtak le. Miután úgy gondolták, hogy „kész”, felszólították az esileg életben maradtakat, hogy „most már, aki nem halt meg, hazamehet!” Egy páran fel is álltak, de azokra ismét tüzet nyitottak, majd a biztonság kedvéért, végigjárnak az áldozataikat, lőttek és bajonettel szúrtak beléjük. Mindezek ellenére

öten megmaradtak. Másokat „röptében”, menekülés közben, vagy búvóhelyükön lőtték agyon.

Hat magyarremeteit otthonukból hurcolták magukkal az Arad megyei Kishalmágyig (Hálmágy), ahol szeptember 23-án végeztek velük. Közülük a 64 éves Szabó Sándor életben maradt, de pár napra a hazatérése után belehalt sérüléseibe. A magyarremetei mártírok: Béládi János (48 éves), Béládi Lajos (44), Béládi András (20), Bálint János Máté (38) és fia Bálint János (14), Bálint Sámuel (47), Bálint Mihály (41), Fenesi Péter (38), Gergely László (42), Géczai András (45), Horváth Imre (78), Kovács István Tamás (61), Kovács János Tamás (64), Kurucz Mihály (63), Lukács István G. (24), Lukács László G. (21), Lőrincz László (74), Molnár János, Kosa (85), Molnár László, Jánisor (62), Nagy Ferenc (53), Szabó András, Birta (36), Szabó Antal (68), Szabó Sándor (64), Szabó Márton (68), és fia Szabó András (41), Szabó István (44), Szabó Sándor, Birta (54), Tamás János (73), fia Tamás János (47), fia Tamás János (12), Tamás Ferenc (49), fia Tamás András (17), Tamás István (48), Tamás Sándor (63), Vura Ferenc (42), Zsurkó Mária (34), fia Lukács József (14).

Mellettük két hősi halált halt honvéd nyugszik: Rozván Mátyás (39 éves), Adorján Ferenc (33).

A Kishalmágyon kivégzett magyarremeteik: ifj. Tamás Ferenc (20 éves), Bálint István (20), Szabó András (62), Kurucz József (49), Szabó Sándor (64), aki otthonában halt bele sérüléseibe.

Ezek a halottak máig sem kapták meg, nem kaphatták meg az őket megillető végtisztességet. Az emléktáblán a negyvenkét mártír felsorolása után olvasható: „Ne felejtek azoktól, akik a testet ölik meg a lelket pedig meg nem ölhetik” Máté 10.28.

Sokan kérdezik, mire való, mit és kinek szolgál a múlt borzalmas eseményeinek felelevenítése? Miért kell megemlékeznünk a mártírokról és miért szükséges számon tartanunk a múlt tragédiáit?

Tökés László Király-hágo melléki református püspök mondotta 1992. november 16-án a nagyváradai újvárosi templomban tartott megemlékezéskor: „Halottainkat felhivatva, mintegy figyelmeztetésül állítjuk a világ elé, hogy soha többé ne történjék hasonló kegyetlenség.”

Zsisku János belényesi református esperes mondja ugyanazon alkalommal: „Ezek az áldozatok írják a mi történelmünket.” „Győntasd meg Urunk egyszer már az ellenünk elkövetett atrocitások feledékeny szerzőit is!”

Kemény Zsigmond Még egy szó a forradalom után című tanulmányában írja: „Felednünk és tanulnunk kell, de emlékeznünk is. Aki nem *feled*, előítéletekért és létesíthetetlen dolgok miatt küzd, melynek napja lejárt.

Aki nem *tanul*, rosszul fogja választani hatásterét és a munkásság eszközeit.

Aki nem *emlékezik*, teljesen nélkülözöndi építményeiben a történeti bázist.”

Bosszúért már nem kiált fel senki. Már csak megbékélésért fohászkodunk, de felejtani nem tudunk!

Utószó.

A fentiek megírásához szükséges anyagot, adatokat Kisnyégerfalván, Köröstárkányban, Magyarremetén, Gyantán és e vidékről eltávozottaktól igyekeztem összegyűjteni. Az anyag hiányos, mert az emberek (az elköltözötteket is beleértve), ma 73. illetve 48 év eltelte után sem mernek nyilatkozni. Félnék! Azok a kevesek, akik nyilatkoztak, kénnek, hogy nevüket ne tegyük közzé. Tartanak egy újabb egyéni vagy tömeges „akciótól”.

M. Sárkány Árpád

Felhasznált irodalom és forrásanyag: Györffy István: A fekete-Körös-völgyi magyarság. Bp. 1986. – Sorbán Attila: „ahol már senkinek sem hisznek”. Bihari Napló – Nagyvárad, 1992. júl. 24. – Tömeggylakosságok áldozataira emlékeztünk. Bihari Napló Nagyvárad, 1992. nov. 22. – Magyarremetei református templom, 1991. szept. 29. – Nagyváradújvárosi református templom, 1991. nov. 22. – További nevüket „nem-adó” szemtanúk és leszármazottaik visszaemlékezései: Gyanta, Várasfenes, Köröstárkány és Magyarremete.